

Tutkijan ammattitaidon peruspallikat

Minna Zechner: *YTM, tutkija, sosiaalipoliitikkan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto*

Kuula, Arja: Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino, Tampere. 2006, 265 s.

Arja Kuulan tutkimusetiikkaa valottava teos keskittyy aineiston hankintaan, käsittelyyn ja säilyttämiseen. Teos on suunnattu tutkijoille, jotka keräävät laadullisen tai määrällisen tutkimusaineistonsa esimerkiksi haastattelemalla tai käyttämällä aineistona tutkittavia koskevia rekisteritietoja. Aiheen käsittely lähtee liikkeelle tieteen arvoista ja moraalista arvopohjasta. Tähän arvopohjaan kuuluvat yleispätevyys, kommunismit, pyyteettömyys sekä järjestelmällinen epäily. Yleispätevyys tarkoittaa sitä, että tutkijan ominaisuudet, kuten ihonväri, eivät vaikuta hänen väitteidensä pätevyYTEEN. Kommunismiin kuuluu ajatus siitä, että tutkimuksen tulokset ovat koko tiedeyhteisön käytettävissä ja tutkijan tulee esittää väitteensä perusteet avoimesti. Pyyteettömyydellä viitataan siihen, että tutkija etsii uutta tietoa omasta edusta tai maineesta riippumatta. Järjestelmällinen epäily taas vaatii, että johtopäätöksiä lykätään siihen saakka, kunnes empiirinen tuki niille on mahdollisimman vahva.

Kuvattuaan tieteen moraalisen arvopohjan Kuula paneutuu tutkimuseettisiin normeihin, jotka nojautuvat lääketieteen periaatteisiin sekä tieteen sisäisiin eettisiin normeihin, kuten tunnustuksen antamiseen muiden työlle (mm. viittaaminen ja tekijänoikeudet). Tämän jälkeen Kuula pohtii tutkimuksen kohteena olevien ihmisten kohtelua, jossa olennaista on ihmisarvon, yksityisyyden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen sekä henkisen ja fyysisen vahingon välttäminen. Myöhemmin hän nostaa esiin aineiston hankintaan liittyviä lakeja, joista keskei-

sin lienee henkilötietolaki sekä tekijänoikeutta ja yksityisyyden suojaa määrittävät lait. Näillä laeilla on seuraamuksia läpi tutkimuksen, kuten tutkimukseen osallistuvien informointiin, aineiston hallintaan, tutkimustulosten auki kirjoittamiseen sekä arkistointiin. Arkistointi onkin teoksen viimeinen aihepiiri Internetin kautta hankitun aineiston erityisyyksien käsittelyn jälkeen. Liitteinä teoksen lopussa ovat Norjan tutkimuseettisen komitean sekä Euroopan Komission rahoittaman RESPECT-projektin tutkimuseettiset ohjeet sekä tutkimuseettinen sanasto.

Kuulan mukaan tutkimuseettiset normit eivät yleensä anna suoria vastauksia tutkimukseen liittyviin eettisiin ongelmiin, mutta niiden avulla voi näitä ongelmia paikantaa, jäsentää ja ratkaista. Huoli omasta toiminnasta tutkijana muuttuu hyvin konkreettiseksi, kun ymmärretään, että tutkimusetiikka ei koske pelkästään tutkijoita ja tiedeyhteisöä, vaan se on yhteiskunnallisesti tärkeä tutkimustulosten ja yleisen tutkimuksiin kohdistuvan kiinnostuksen myötä. Vaikka Kuulan teos keskittyy aineistoihin liittyviin seikkoihin, nousee teosta lukiessa myös muita tutkimuseettisiä kysymyksiä mieleen.

Tutkimuseettisiä normeja ja ohjeistoja ryhdyttiin laajemmin luomaan toisen maailmansodan jälkeen kun havaittiin, että sodan aikana erityisesti lääketieteellisissä tutkimuksissa oli käytetty arveluttavia menetelmiä. Laitoksissa asuvia vankeja, kehitysvammaisia tai vanhuksia oli käytetty tutkimusten koekaniineina ilman heidän lupansa ja usein fyysistä haittaa aiheuttaen. Tieteen etiikan normittaminen levisi lääketieteestä sosiologian ja psykologian tieteenaloille.

Tieteen eettiset normit rakentuvat neljän pääperiaatteen ympärille. Nämä ovat hyötyperiaate, vahingon välttämisen periaate, autonomian kunnioituksen periaate sekä oikeudenmukaisuuden periaate. Olennaista on lisäksi, että ihmistie-

teissä tutkimuksen tekoa määrittävät erityisesti yksityisyyden suojaa sekä tekijänoikeuksia koskevat lait. Kuula toteaa, että tekijänoikeus perustuu pääosin sille henkiselle panostukselle, jonka tekijä on tuotokseen sijoittanut. Odette Parry ja Natasha Mauthner (2004, 142–143) näkevät tekijänoikeuskysymyksen tätä laajemmin. Heidän mielestään kysymys tekijänoikeudesta tulisi voida liittää myös siihen, mitä muut tutkijat voivat laadullisella aineistolla tehdä. Pohdittavaksi myös jää, miten tutkimukseen osallistuville annetaan arkistoidun aineiston jatkokäytössä mahdollisuus kieltäytyä osallistumasta uusiin tai tietynlaisiin tutkimuksiin.

Lailla määriteltyyn yksityisyyden suojaan kuuluu tietosuoja, jonka tarkoituksena on suojata "ihmisiä heidän henkilötietojensa ei-toivotulta ja haitalliselta käytöltä". Tutkijat saattavat yllättyä huomattessaan, että heidän tutkimusaineistonsa ovat tosiasiaa henkilörekistereitä, jos ne sisältävät suoria henkilötietoja (esim. nimi, osoite ja syntymäaika). Myös aineisto, jossa on suuri määrä epäsuoria tunnistetietoja (esim. koulutus ja erikoiset sairaudet), on henkilötietorekisteri. Rekisterin tietoja saa käyttää vain siinä olevien henkilöiden luvalla tai lain sallimana.

Lakien ja normien lisäksi Kuula luotaa tutkijaa myös ns. arkipäivän moraaliin. Tutkijan tulee suhtautua tutkimukseen osallistuviin ystävällisesti ja kunnioittavasti. Myös jonkinasteinen empatia on haastattelutilanteessa tarpeen, joskaan siinä ei saa mennä liiallisuuksiin. Tutkijalla on myös ehdoton vaitiolovelvollisuus tutkimukseen osallistuneilta saatujen tietojen suhteen, jopa silloin, jos kyseessä on rikos. Ainoat poikkeukset ovat alle 18-vuotiaat, joihin kohdistuu laiminlyöntejä, vaaroja tai heitteillejättöä sekä törkeät rikokset, jotka voidaan tutkijan saamin tiedoin estää. Arkipäivän moraaliin piiriin kuuluu myös, että tutkimusraportissa tutkimukseen osallistuneista kirjoitetaan kunnioittavasti turhaa leimaamista välttäen.

Tutkimukseen osallistuvat eivät ole ainoita "vaaravyöhykkeellä" olevia. Myös tutkija voi joutua hankaliin ja jopa vaarallisiin tilanteisiin tutkimusta tehdessään. Haastattelussa haastateltavan poliittiset tai asenteelliset mielipiteet voivat olla tutkijaa loukkaavia. Vaikka Kuula ei aihetta nosta esiin, on mahdollista, että tutkija joutuu myös fyysiseen vaaraan tutkimusta tehdessään esimerkiksi lääketieteellisessä tutkimuksessa käsitellessään näytteitä tai haastattelutilanteessa, jossa syntyy avoin konflikti vaikkapa haastateltavien välille. Tarja Pösö (2005, 123) puhuu myös ammatillisesta vaarasta, joka ilmenee etenkin silloin, jos tutkija käyttää epätavallisia tutkimusmenetelmien tapoja. Poiketessaan oman tieteenalansa konventioista hän saattaa vaarantaa ammatillista asemaansa tiedeyhteisössään.

Tutkimukseen osallistuvien tunnistettavuus, joka helposti ymmärretään itsestään selvästi tehtäväksi anonymisoinniksi, on todellisuudessa monisäikeinen asia. Jotkut tutkimukseen osallistuvista haluavat osallistua tutkimukseen omilla nimillään, toiset eivät. Anonymiteettiä ei tule ottaa itsestään selvänä tavoitteena, vaan on järkevää kysyä tutkimukseen osallistuvien mielipidettä nimettömyydestä ja nimellisyydestä sekä tuoda esiin molempien vaihtoehtojen erilaisia seuraamuksia. Tunnistettavuus ei kuitenkaan tarkoita vain anonymisointia, vaan myös kirjoittamisen tapaa. Negatiivinen, yksipuolinen ja epäkunnioittava tapa kirjoittaa tutkimukseen osallistuvista voi herättää epämieluisaa huomiota ja leimata kyseisen ryhmän ikävällä tavalla.

Tunnistettavuuteen liittyy läheisesti myös aineiston arkistointi, jota Kuula suosittaa. Onkin hyvä, että vaivalla kerättyjä aineistoja, sekä laadullisia että määrällisiä, voidaan hyödyntää mahdollisimman laajasti. Kuitenkin erityisesti laadullisen aineiston arkistointiin liittyy useita monimutkaisia seikkoja erityisesti tunnistettavuuden ja toisaalta aineiston käyttökelpoisuuden suhteen. Kun aineistosta poistetaan tunnistavat ele-

mentit, saattaa aineiston laatu kärsiä. Parry ja Mautner (2004, 145, 147) nostavat laadullisten aineistojen arkistoinnin ongelmaksi myös tutkijan tunnistettavuuden. Kun aineisto on kerätty haastatteluina, on tutkija voinut haastattelutilanteessa paljastaa itsestään seikkoja, joita ei välttämättä halua tulevien tutkijoiden analysoidavaksi. Tällainen on todennäköistä erityisesti silloin, kun tutkimuksen kohde on lähellä tutkijan omaa kokemusmaailmaa. Lisäksi Parry ja Mautner ovat huolissaan siitä, vaikuttaako aikomus aineiston arkistoinnista tutkimukseen osallistuvien halukkuuteen osallistua tutkimukseen. Tutkimukseen osallistuvia tulee etukäteen informoida myös aineiston mahdollisesta arkistoinnista, sillä heidän tulee tietää mihin he osallistumisellaan tosiasiasa sitoutuvat. Tuleeko aineisto pelkästään tämän tutkimuksen ja tämän tutkijan käyttöön, vai mahdollisesti myös muiden, tuntemattomien tutkijoiden käyttöön.

Tutkimusetiikka on monimutkaista ja valmiita vastauksia löytyy harvoin suoraan hyvistäkään oppikirjoista. Tutkimuksen teon eettisten periaatteiden noudattaminen on käytännössä usein hyvin hankalaa. Kuulan teos on kuitenkin käytännönläheinen ja jopa lohdullinen opas tutkijalle, joka haluaa pohtia tutkimuksen teon eettisiä ulottuvuuksia. Teoksen teksti on sujuvaa ja jaksaa pitää lukijan mielenkiinnon yllä etenkin silloin, kun lukijalla on mahdollisuus pohtia eettisiä kysymyksiä oman tutkimuksen kautta. Kuula kuvaakin miten ”etiikka moraalisisina valintoina ja

päätöksinä kattaa koko tutkimusprosessin...”. Vaikka asia on tutkimuksessa keskeinen, en kyennyt muistamaan yhtään maisterintutkintoon kuuluvaa kurssia, jossa tutkimusetiikkaa olisi huolellisesti käsitelty. Tohtorin opinnoissakaan tutkimusetiikan kurssi ei ole pakollinen. Tutkimuseettiset seikat tulivat kohdallani konkreettisesti eteen, kun suuren tutkimushankkeen lopulla keksimme kysyä kuka aineiston omistaa ja kuinka pitkään ja mitä tutkimukseen osallistuville on luvattu haastatteluiden suhteen. Näkisin että tutkimusetiikka tulee nostaa sekä perustutkinto- että erityisesti jatko-opinnoissa keskeisemmälle sijalle ja Arja Kuulan Tutkimusetiikka-teos on erinomainen oppikirja tähän tarkoitukseen. Koska teosta tullaan todennäköisesti käyttämään käsikirjanomaisesti, jän kaipaamaan teoksen loppuun sijoitettua aiheen mukaista indeksia.

Lähteet:

Parry, Odette & Mauthner, Natasha (2004) Whose Data Are They Anyway? Practical, Legal and Ethical Issues in Archiving Qualitative Research Data. *Sociology* 38(1), 139-152.

Pösö, Tarja (2005) Kun paikka menee tutkijaan. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 110-135.